

Franc Kovačič

O OPORIŠČIH REFORMACIJE NA ŠTAJERSKEM*

Protestantizem

[250] Že prvi nastop Martina Lutra je našel odmev na Štajerskem in Koroškem, ker so naše dežele bile v ozkem stiku z nemškimi; mnogi plemiški sinovi so študirali na nemških visokih šolah, pa tudi rokodelski pomočniki so prišli daleč po svetu ter se seznanili v tujini z novim naukom. Iz početka so smatrali Lutrov nastop kot odpor proti dejanskim neredom in zlorabam na cerkvenem polju. Za »novo vero« so bila v naših deželah ugodna tla. [...]

[251] Mnogi niti opazili niso, kako in kdaj so iz opozicije proti vladajočim razmeram prišli v dogmatično opreko in k odpadu od katoliške cerkve. Novi pokret je tako naglo napredoval, da je že leta 1528 [252] nadvojvoda Ferdinand smatral za potrebno, poslati v svoje dedne dežele v sporazumu s solnograškim nadškofom in ljubljanskim škofom Krištofom Rauberjem, upraviteljem sekovske škofije, posebno komisijo, da preišče, v koliki meri je že nov nauk zatrosen v njegovih deželah.

Komisija se je mudila le v večjih krajih in tjakaj so bile poklicane župnije iz celega okoliša. [...]

V *Slovenjgradcu* se je komisiji naznanilo, da se je telovske procesije leta 1528 udeležilo samo kakih 70 oseb. Torej je že bila dana podlaga luteranstvu. [...]

* Objavljamo odlomke iz dveh poglavij v Kovačičevem prikazu zgodovine lavantinske škofije (1929); številka med oglasima oklepajema pomeni stran v knjigi, na kateri je besedilo, ki sledi. Več pojasnil v nadaljevanju, str. 260 sl. (Uredn.)

Najbolj je bil takrat protestantizem razširjen v *Šaleški dolini*, kjer je bilo vse polno gradov in gradičev višjih in nižjih plemičev, ki so bili že skoraj vsi vdani luteranstvu. [...]

[253] V *Savinjski dolini* je imelo luteranstvo svoje središče v žalski župniji. [...] L. 1575 je bil v Celju luteranski predikant Jurij Maček, l. 1580 so plemiči prosili še za enega predikanta, ki bi bil zmožen slovenskega jezika. Ko so nadvojvodovi odloki pregnali predikanta iz Celja, se je zatekel v Žalec. Luterani Savinjske doline so si hoteli najprej v trgu samem postaviti bogomolnico, a ker je Žalec bil deželnoknežji trg, jim je bilo to prepovedano in so morali že pričeto delo ustaviti. Potem so se odločili, postaviti cerkev in stanovanje za predikante na posestvu Erazma Tumbergerja v Golčah [Gočah] blizu Žalca. Spomladi 1582 so začeli z delom. Stavbo je vodil italijanski stavbenik Peter Anton Piegrato v Konjicah, po načrtu deželnega stavbenika Franca Marbela.

Krog cerkve je bilo pravokotno obzidano pokopališče, na vseh štirih oglih je stal četverokoten stolp, v enem od stolpov je bilo pripravljeno stanovanje za drugega predikanta. V občje je bila to dokaj lepa stavba, podobna srednjeveški trdnjavi in so jo tudi mislili rabiti v obrambne namene v slučaju kakega napada. Okoliščni kmetje so namreč z neprijaznim očesom gledali to luteransko utrdbo, ki ni bila namenjena samo gospodji, temveč kmetskemu ljudstvu, katero so mislili polagoma z dobrim ali hudim poluteraniti. V tej cerkvi je bil pokopan celjski predikant Maček († 1591) s svojo hčerko. Za njim je prišel Nemeč Ivan Weidinger, katerega so morali odstaviti radi razuzdanega življenja. Za njim sta še službovala Ivan Pistor in Hrvat Ivan Doljanski. [...]

[254] Iz Celja je šla komisija v *Žički samostan*, kjer je že leta 1527 prior Peter odpadel k luteranstvu. [...]

V četrtek, dne 2. julija 1528 je prišla komisija v *Maribor*. [...] Pri mestni župni cerkvi je komisija ugotovila 11 nadarbin, a bilo je le malo duhovnikov, ki bi maševali. Med meščani je komisija ugotovila veliko versko mlačnost, le malo ljudi je zahajalo v cerkev, o luteranstvu samem še ni bilo v mestu kaj znano, pač pa je bilo oddanih in sežganih več luteranskih knjig. [...]

[255] Maribor je bil deželnoknežje mesto, vendar se je v poznejših letih zatrosilo semkaj luteranstvo. Leta 1574 se je eden od mestnih

kapelanov »oženil«; poročal ga je njegov stanovski tovariš pred cerkvenimi vrati. Meščanstvo še takrat ni bilo okuženo v celoti. L. 1576 je na prvo adventno nedeljo organist v mestni cerkvi po pridigi s šolarji zapel luteransko pesem »Aus tiefer Noth schrei ich zu Dir«, na to so meščani zapustili cerkev, le nekaj kmetov je ostalo, ki pač niso vedeli, kaj pesem pomeni.

Nekaj časa so imeli v mestu luterani svojo službo božjo, kar je pa deželni vladar prepovedal in je že pred letom 1587 prenehala, na to so se luterani zatekli v Herbersteinov grad v Betnavi, ki je postal središče protestantov v Mariboru in na Dravskem polju, kjer je bilo vse polno luteranske gospode.

Mariborskim meščanom je bilo prepovedano pod kaznijo 10 do 30 goldinarjev ali z izgonom, zahajati v Betnavo, pa nič ni pomagalo. L. 1589 so že v mestnem svetu sedeli luterani, povsod se je kazalo kljubovanje, pele so se luteranske pesmi in sramotili katoliški obredi. V letih 1596–1599 je bil položaj za katoličane tako kritičen, da se skoraj na ulico niso upali, zlasti katoliški duhovniki ne. L. 1596 so protestantje sklenili, v Betnavi postaviti cerkev ter stanovanje za predikanta in šolnika. Še malo, pa bi bil Maribor postal popolnoma luteranski.

[256] Zagrizeno gnezdo luteranstva je bilo na *vurberskem gradu*. Franc in Ambrozij Stubenberg, lastnika Vurberga, sta na vse načine podpirala protestante. Katoliškega vikarja pri ondotni cerkvi so luterani vrgli skozi okno, župnišče so razdejali in se polastili župnijskih dohodkov kakor tudi cerkve. Baltazar, sin Franca Stubenberga, je napravil celo posebno ustanovo za vzdrževanje vurberskega predikanta. [...] Stubenberg je tudi na Ptujski gori vrinil luteranskega predikanta, ki je ostal tu do leta 1574; katoliška služba božja je bila v tem času popolnoma odpravljena.

Najmočnejšo oporo je imel protestantizem v slovenskem delu Štajerske med Muro in Dravo v *Radgoni*. L. 1528 je bilo v Radgoni 15 duhovnikov. Ugotovili so se že takrat početki luteranstva v tem mestu. [...]

[257] Dne 17. aprila 1584 so v *Radgoni* deželni stanovi nastavili predikanta Hansa Gsellendiensta. Ta je januarja 1489 postal predikant za *Dravsko polje*. [...]

V *Ljutomeru* še 1528 ni bilo sledu o luteranstvu, pač pa se je zatrosilo pozneje. Od leta 1530 pa do konca 16. stoletja so ljutomersko [258] graščino posedali *Rindscheiti*, ki so se, kakor po večini drugi plemiči, poluteranili in tako zasejali luteranstvo tudi v trg, največ po doseljenih tujih rokodelcih. [...]

L. 1574 je umrl baron Luka Sekelj, *ormoški* graščak, ki je bil dober junak pa tudi odličen katoličan. Njegova sinova Jakob in Mihael sta se pa na Ogrskem navzela novih nauk.

Starejši Jakob se je oženil z luteransko baronico Sofijo Herberstein ter od očeta dobil gradove Borl, Zavrč, Viltuš nad Mariborom in gosposčino pri Sv. Vidu nižje Ptuja. Ker je imel patronsko pravico, je nastavljal same ogrske kalvince, ki so za silo govorili hrvatsko. [...]

Mlajši sin Luke Sekelja, Mihael, je dobil po očetovi smrti gradove Krapino, Ormož in Središče. V zvezi s svojim sosedom Jurijem Zrinjskim, gospodarjem Medjimurja, je na vso moč širil novo vero med svojimi podložniki, zlasti v Središču, kjer je še leta 1621 bilo samo 160 katoličanov. Ob ogrski meji so se močno razširili kalvinci, ki sicer na Štajerskem niso bili priznani. [...]

Katoliška obnova

[262] Osnovo za resnično obnovitev verskega življenja je v velikih obrisih začrtal *tridentinski cerkveni zbor*. Z velikanskimi težavami se je ta zbor začel (1545), večkrat se je moral prekiniti in končno je Pij IV. prebrodil v zadnjih sejah nemajhne težave ter koncil zaključil (1563). [...]

[263] Da se pohujšljivi in nevedni duhovniki nadomeste z vzglednimi in izobraženimi ter se po njih dvigne tudi razumnost in morala ljudstva, to je pač bilo tudi v interesu države, zato je bi bilo pričakovati, da bodo vsaj katoliške vlade delale na to, da se čim prej izvrše tridentinski odloki; to se je smelo tem bolj pričakovati, ker so zastopniki cesarja Ferdinanda sopodpisali odloke tridentinske. Zgodilo se je pa nasprotno: avstrijski vladarji so delali vedno ovire pri izvršitvi tridentinskih odlokov.

Leta 1563 je cesar Ferdinand predložil notranjeavstrijski vladi v

pretres vprašanje, če tridentinski odloki morda ne posegajo v pravice in svoboščine avstrijske [habsburške] hiše. Pri vladi so bili ljudje, ki so odkrito ali skrivaj bili naklonjeni protestantizmu, ti so hlastno porabili ugodno priliko in vladarju razjasnili, da ti odloki posegajo v vladarske pravice. Vsled tega ni pustil razglasiti dotičnih odlokov.

A tudi škofje so se obotavljali izvršiti tridentinske odloke. Deloma so to bili možje starega kova, ki se niso lahko ločili od starih navad, deloma pa je v avstrijskih deželah po drznem nastopanju protestantov bilo vse nekam preplašeno in malodušno. [...]

[264] Katoliški vladarji in cerkveni krogi so takrat stali pred težavnim vprašanjem: kako rešiti v avstrijskih deželah borne ostanke katolicizma? [...] Mnogi, sicer dobro misleči katoliški krogi so umovali tako-le: Širni sloji ljudstva se ne zmenijo za učene dogmatične razlike med katoliškim in protestantskim naukom, za njih imajo privlačno moč le bolj nazorne stvari, kakor je obhajilo pod obema podobama, uživanje mesa ob gotovih dnevih in ženitev duhovnikov. Protestantje znajo na spreten način v teh točkah porabiti sv. pismo in nepoučenim krogom se zdi, da imajo v tem prav, potem pa gredo za njimi tudi v dogmatičnih rečeh. Naj torej cerkev v teh točkah popusti in se približa novovercem, s tem bo nasprotnikom izvila orožje iz rok, ljudje bodo s tem zadovoljni in se ne bodo več brigali za učene nauke protestantov. Zato je Karol V. l. 1548 hotel, naj se dovoli obhajilo pod obema podobama in ženitev duhovnikom. Isto je zahteval Ferdinand I. na tridentinskem zboru. Koncilske razprave o tej stvari so bile zelo burne.

Solnograške [salzburške] sinode leta 1558 in 1562 niso dovolile obhajila pod obema podobama, dasi se je bavarski vojvoda odločno potegoval za to. Tudi cesar je vztrajal pri tem ter je na svojo stran dobil papeškega nuncija Zaharija Delfino. V svojem pismu na papeža je Ferdinand I. izrazil svoje prepričanje, da se bodo z dovoljenjem keliha mnogi dali pridobiti, ki so zašli v zablode.

Glede duhovnikov je cesar predlagal, naj se priznajo kot zakonite žene tistim, ki so se že navidezno poženili. Ker primanjkuje duhovnikov, naj se dovoli tudi lajikom deliti nekatere zakramente. Raba keliha se naj dovoli zlasti *solnograškemu* nadškofu in krškemu škofu. Pij IV. je izjavil, da dovoli rabo keliha, ako škofje vzamejo na svojo

vest, da se brez keliha ne dajo rešiti ostanki katoliške cerkve v avstrijskih deželah.

Leta 1564 so iz ljubljanske škofije prosili za kelih in ga takoj dobili, meseca septembra so tudi v patrijarškem delu Spodnje Štajerske dobili to dovoljenje. Tako je na Slovenskem prišlo v rabo obhajilo pod obema podobama. In uspeh? Ravno nasprotno kakor so mislili. [...] Ker obhajilo pod obema podobama ni prineslo pričakovanih dobrih učinkov, temveč nasprotno še večjo zmedo, je papež Pij V. [papež od 1566] preklical tozadevno [265] dovoljenje svojega prednika, vendar se je pri nas ta običaj obdržal še precej časa. [...]

[267] Notranjeavstrijske razmere je papež Klement VIII. nekoliko spoznal, ko se je l. 1588 vračal kot poslanik s Poljskega. Takoj po svojem nastopu [1592] je imenoval za Gradec novega nuncija Jerneja Porzia. V dani instrukciji se mu na prvem mestu priporoča, naj kot nuncij gleda pred vsem na *obnovo duhovščine*, šele potem bo mogoča splošna obnova katoliške cerkve v avstrijskih deželah. Reformno delo naj se ravna po bavarskem vzorcu. Vplivnejša mesta naj zasedejo z zavednimi katoličani, vladar pa naj se posluži v augsburški mirovni pogodbi knezom priznane pravice: »cuius regio, illius religio«, t.j. vladar zemlje določa tudi verstvo podložnikov. Tega načela so se protestanski stanovi v obilni meri poslužili in potegnili cele pokrajine siloma v krivoverstvo, katoliški knezi pa so iz plašljivosti in vsakovrstnih ozirov to opustili in dopustili, da so jim luteranski predikantje nahujskali podložnike in pripravili k odpadcu. Postopa se pa naj počasi in previdno, nuncij naj sploh ne stopa v ospredje. Podrobna izvedba obnove je stvar škofov.

In res, izvedli so katoliško reformacijo v naših deželah trije odlični škofje: ljubljanski škof Tomaž Hren, sekovski Martin Brenner in *lavantinski Jurij Stobej*. Izvršilna organa sta bila Brenner in Hren, Stobej pa je napravil načrt [1598] in kot notranjeavstrijski namestnik zadevo vodil in podpiral. [...]

[270] Na Spodnjem Štajerskem je [protireformacijska] komisija začela svoje delo v Radgoni, kamor je prišla pod noč 17. decembra 1599 v gosti zimski megli. [...]

[271] Proti poldnevju dne 6. januarja [1600] je komisija došla v *Maribor*. Tu je že bil prej odstavljen luteranski mestni zastop in

nastavljen novi, ki je komisiji došel naproti. Škof [Brenner] je imel ves teden pridige, v katerih je zavračal luteranske zmote. Pri izpraševanju so se skoraj vsi meščani izjavili za katoliško cerkev, le nekaj plemičev je ostalo trdovratnih. Ker so hujskali meščane, jih je komisija izgnala iz mesta. V Betnavi pri Mariboru je dala komisija požgati luteransko leseno kapelo, predikantovo stanovanje pa razstreliti.

Dne 15. januarja 1600 je komisija došla v *Ptuj*, kjer ji je že tudi katoliški [mestni] sodnik s svetovalstvom prišel naproti. Med meščani je bilo kakih 60 luteranov, med njimi kakih 20 žensk, ki so bile sploh bolj vnete luteranke, dočim so možje bili bolj malomarni za eno kakor za drugo vero.

Po tridnevnem pouku so se večinoma povrnili v katoliško cerkev in izročili luteranske knjige, nekaj plemičev je pa bilo izgnanih iz mesta.

Iz Ptuja je krenila komisija 20. januarja proti *Celju* ter med potom obiskala Slovensko Bistrico, kjer so našli tri uporneže, v Konjicah pa so razdrli luteransko pokopališče. Naslednjega dne je bila že v Celju.

Tu so bili pozvani pred komisijo [celjski] meščani in tržani iz Žalca. Vsi so voljno prisegli, le pet trdovratnežev so morali izgnati. V Golče je poslala komisija vojaštvo, ki je razstrelilo luteransko cerkev in predikantovo stanovanje. Kamenje in opeko so si pozneje kmetje razvozili, zvonove pa je menda dobila kaka cerkev v celjski okolici.

Iz Celja je prispela komisija 24. januarja v Slovenjgradec, kjer sploh ni bilo več protestantov. Potem je še obiskala Dravograd in Marenberg [Radlje], kjer ni bilo posebnega dela [...].

V sedmih tednih je komisija prepotovala Spodnje Štajersko in izvršila vladarjeve naredbe. S tem je pa bilo končano le negativno delo, [272] namreč zlomljena moč brezobzirnih luteranov in odstranjeni največji hujskači, pastori.

Vse to se je izvršilo brez prelivanja krvi, brez nasilja in brez orožja; z odločnim odlokom je Ferdinand obvaroval staro katoliško vero v svojih deželah, poroča Stobej svojim kanonikom. [...]

Za pravo versko obnovo pa je trebalo še dolgo časa in podrobnega dušnopastirskega dela. [...] Novi čas se je začel posluževati tudi velikega prosvetnega sredstva – knjige. Iz velike verske krize se je rodilo slovensko slovstvo.

Luteranski pokret je jasno pokazal, kako velika napaka in kričeča krivica je bila, ko je nemški [salzburški] episkopat zatrl veleumno zasnovano versko-kulturno delo sv. Cirila in Metoda. Nemško-italijanski episkopat [tj. salzburška nadškofija in oglejski patriarhat] se je poslej čutil v varni posesti svoje oblasti na slovenskih tleh. Moral je priti silen sunek verskih novotarij, da je odpihnil meglo in odprl oči cerkvenim nemško-italijanskim oblastnikom, da tudi slovenskemu ljudstvu treba dati pouk v njegovem jeziku. Z veliko versko krizo 16. in 17. stoletja se je nedvomno zelo dvignilo duševno obzorje južnih Slovencev, zlasti Slovencev. Uvajalo se je slovenske pridige, kateheze, pesmarice, šole, v katerih se kolikor toliko upošteva tudi slovenski jezik.

POJASNILO

Tokrat želimo v rubriki *Bilo je povedano* opozoriti na pisanje Franca Kovačiča o nekdanjih cerkvenih razmerah in verskem življenju na slovenskem Štajerskem. Pri izbiranju odlomkov iz njegove knjige *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*, ki je izšla v Mariboru leta 1928, smo se osredotočili na poglavji *Protestantizem* (str. 250–262) in *Katoliška obnova* (262–273).

Duhovnik Franc Kovačič (tudi Fran; Veržej, 25. 3. 1867 – Maribor, 19. 3. 1939) je teologijo študiral v Varaždinu in Mariboru, v Rimu pa 1897 postal doktor filozofije. Na mariborskem bogoslovju je bil nato profesor fundamentalne teologije (do 1923) in filozofije (do 1932); strokovne prispevke s teh področij je objavljajal v domačih in tujih revijah ter samostojnih knjižnih izdajah. Temeljito je preučil delovanje in pomen Antona Martina Slomška. Zelo se je zavzemal za razvijanje znanstvenega delovanja na Štajerskem ter se posvečal predvsem zgodovinopisju. Zasnoval je temelje Zgodovinskega društva, ki je bilo ustanovljeno leta 1903 v Mariboru in je začelo leta 1904 izdajati *Časopis za zgodovino in narodopisje*; Kovačič ga je urejal v letih 1917–1939. Društvo je razvilo, tudi z njegovim sodelovanjem, v Mariboru muzej, arhiv in knjižnico (od leta 1923 mestna študijska knjižnica). Leta 1918 je bil član slovenskega Narodnega sveta za Štajersko in nato sodeloval kot izvedenec za slovensko narodnostno mejo v jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci v Parizu. Posebej si je prizadeval, da je Prekmurje prešlo izpod madžarske oblasti pod slovensko. (Gl. Bruno Hartman, geslo *Kovačič, Fran*, v: *Enciklopedija Slovenije* 5, Ljubljana 1991, 339.)

Kovačič je v svoji obsežni zgodovini lavantinske, zdaj mariborsko-lavantinske škofije zajel ozemlje, kakršno je upravljala po 1. svetovni vojni. V skladu z zgodovino njenega šele postopnega zaokroževanja na slovensko Štajersko je obravnaval tudi dele pod nekdanjo upravo salzburške in sekovske škofije ter oglejskega patriarhata. Pred prikazovanjem prodiranja reformacije na štajerski del slovenskega narod-

nostnega ozemlja je opisal stanje v katoliškem cerkvenem upravljanju. Salzburški škofje so dotlej cerkvene zadeve na svojih delih Štajerske že prepustili sekovskim škofom kot svojim generalnim vikarjem. Vendar pa v prvi polovici 16. stoletja sekovska (graška) škofija sploh ni imela škofa in je upravljanje škofije prevzel leta 1509 ljubljanski škof Krištof Rauber. Kovačič je opozoril na maloštevilnost, nezadostno izobraženost in pohujšljivo življenje duhovnikov. S strogim moralnim merilom je opisal tudi »žalostno stanje« in »propalost« v samostanih (križniki pri Veliki Nedelji, dominikanke v Studenicah).

Pri pisanju poglavij o reformaciji in protireformaciji se Kovačič opira na dotedanja temeljna dela, med drugim na knjige: Matthias Robitsch, *Geschichte des Protestantismus in Steiermark*, Gradec 1859; Fran Ilešič (ur.), *Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1908; Matija Murko, *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*, Praga in Heidelberg 1927. Stvarne podatke povzema iz cerkvenih vizitacijskih in drugih uradnih poročil. Na podlagi dokumenta povzema (str. 268–269) vsebino znamenitega Stobejevega taktičnega načrta (20. 7. 1598, v: A. P. Hieronymus Lombardi S. J. [ur.], *Georgii Stobaei de Palmaburgo [...] Epistolae ad diversos*, Dunaj 1758, nova izd., 13–17) za protireformacijsko ukrepanje notranjeavstrijskega nadvojvode Ferdinanda II. in škofov ter za delovanje protireformacijskih preiskovalnih in izvršilnih komisij, ki so bile sestavljene iz predstavnikov posvetne oblasti in Rimskokatoliške cerkve ter podprte z močnimi vojaškimi enotami. Stobej je svojo spomenico napisal na Ferdinandovo zahtevo in v skladu s papeževimi navodili graškemu nunciju, o katerih prav tako poroča Kovačič. Posebej opozarja, da je k naglemu uspehu protireformacije odločilno pripomoglo, da so najprej odločno ukrepali v Gradcu, glavnem mestu Vojvodine Štajerske in najmočnejšem oporišču reformacije.

Z izbiranjem odlomkov iz Kovačičeve knjige smo želeli predvsem pokazati, v katerih krajih in s kakšno podporo se je uveljavljal protestantizem. Izognili smo se pa ponavljanju tistega, kar je v naši reviji že podrobneje prikazano (Šaleška dolina, 2010, št. 9-10 (238 sl.; Radgona, 2012, št. 15-16, 229 sl.).

Dušan Voglar